

el az *esküszik* igét az *esik*-féle szócsaládtól és helytelenül egyezteteti az *esküszik* es- alapszavát 'dicsér', 'magasztal' jelentésű vogul és osztják szóval.

Mészöly Gedcon.

Zum Ursprung des Wortes 'esküszik' (schwören). Die Wogulen und Ostjaken sind unter den finnisch-ugrischen Völkern wie Gerölle, die von irgendeinem vorhistorischen Kriegsgewitter an die Peripherien des historischen Tummelplatzes vertrieben worden sind. Deshalb eben sind sie auch auf einer höchst primitiven Bildungs- und Sprachstufe stehen geblieben, ja bisweilen, wenn sie von besonderem Missgeschick heimgesucht wurden, wieder tiefer gesunken, und bewahrten z. T. bis zum heutigen Tage die schamanistische Religion mit ihren Riten und sinnlichen Ausdrucksformen. So benennen sie z. B. ihr Flehen zu den übermenschlichen Geistern, ihre Gelöbnisse und Opferdarbietungen durch gemeingültige Wörter, die sich eigentlich auf die begleitenden, hörbaren oder sichtbaren Körperbewegungen beziehen. Und so mag u. a. das Wort 'niederfallen' auch das Flehen, Opfern und gar den Schwur bei einem Gelöbnis bezeichnen.

Tatsächlich hatte auch die ungarische Sprache der Urzeit den Begriff des „Niederfallens“ (vor einer göttlichen Gewalt) mit dem Nominalverb 'es' (= 'fallen' und 'das Fallen') ausgedrückt, das demgemäss auch die Bedeutungen 'flehen' und 'das Flehen', 'eidlich geloben' und 'Eid', 'Schwur' haben musste, ja hatte. So besass der religiöse Wortschatz der Ungarn, noch vor der Christianisierung, aus demselben Stammwort 'es' mit verschiedenen Bildungssilben gebildet, unbedingt auch noch die Gebilde 'esd', 'esedéz', 'esedékél' (alle drei in der Bedeutung 'flehen') und 'esküszik' (in der Bedeutung 'schwören').

Gyertyán.

Gyertya szavunkról régóta tudják a magyar nyelvészek, hogy honfoglalás előtti bolgár-török jövevényszó. És *gyertyán* (*gyertyánfa*) szavunkról is tudják, hogy ez a *gyertya* szó kicsinyítőbecéző -n képzős származéka, tehát tulajdonképpen jelentése 'gyertyácska'. De hogy miért nevezték el a mi őseink azt a fát, melynek latin neve *Carpinus betulus*, *gyertyán*-nak (*gyertyánfá*-nak), vagyis 'gyertyácská'-nak, erre eddig úgy látszik egyetlen magyar nyelvész sem volt kíváncsi. Pedig ez egyáltalán nem magától értetődő, magyarázatra nem is szoruló elnevezés. Ha már a pogány magyarságnál is szokásos lett volna az égő gyertyácskákkal díszes karácsonyfa állítása, no, akkor talán érthető

volna, ha a *fenyőfát* nevezték volna el 'gyertyácska-fá'-nak, de ilyen ősmagyar szokásról persze szó sem lehet. És különben is, nem a fenyőfát nevezték el így, hanem a *Carpinus betulus*-t, amely pedig sehol sem szolgál és sohasem szolgált karácsonyfá gyanánt. Talán akkor is érthető volna ez az elnevezés, ha e fának ágai gyertyákhoz hasonlóan emelkednének egyenesen felfelé. De bármely lexikonban látható képe rögtön meggyőzhet bennünket arról, hogy ágai nem ilyenek. Egészen rejtélyes tehát minden mai magyar ember előtt, hogy miért nevezték el őseink ezt a fát a 'gyertyácska' jelentésű *gyertyán* névvel.

E rejtély megfejtése céljából Györffy István botanikus karlársamhoz fordultam s ötöle olyan tényt tudtam meg, amelynek alapján ez a rejtély nézetem szerint megfejthető. Arra hitta fel ugyanis figyelmemet, hogy a *Carpinus betulus* fája sokkal egyenletesebben ég, mint bármely más fa és ezenkívül jobban is világít, mint bármely más égő fa. Tudva már most azt, hogy az a sztearinból, parafinból, viaszból vagy faggyúból készült világító eszköz, melyet ma *gyertyá*-nak nevezünk, nem nagyon régi (a Krisztus utáni első századokban találták fel Rómában s elég lassan terjedhetett, mert a XIV. században még fejedelmi udvarokban sem volt általános a használata), bizonyosra vehetjük, hogy magyar őseink, akik a honfoglalás kora előtt, sőt azután is még jó ideig nomád életmódot folytattak, nem ezt a világító eszközöt nevezték *gyertyá*-nak, hanem valamely mást. Ez a másféle világító eszköz pedig, egyrészt e fának jól égő és világító tulajdonsága, másrészt bizonyára igen régi, de napjainkig megőrzött *gyertyán* (*gyertyánfa*) neve alapján következtetve nyilván nem volt egyéb, mint a *Carpinus betulus*-nak (primitív műveltségű népeknél észlelhető példákból következtetve) szárított és összekötözött néhány hosszúkas forgácsa vagy szíjszerűen hasított és összekötözött kérge, melyet egyik végén meggyújtottak. (A fonálkötegekből álló és szurokkal átitatott, latin eredetű szóval *fáklya*-nak nevezett világítóeszközt a magyarok csak jóval később, kereszténységre térésük után a kolostori szerzetesek révén ismerték meg.)

Azt hiszem tehát, hogy az idetartozó valamennyi kérdés megfejtése a következő:

Az a világítóeszköz, melyet a mi őseink még a honfoglalás kora előtt a velük akkor (Délországon) szomszédos törököktől ennek *gyertya* nevével együtt átvettek, a *Carpinus betulus* nak szárított forgácsa (esetleg szíjszerűen hasított kérge) volt, s ezért nevezték el azt a fát, melyből ez a világítóeszköz készült, *gyertyafá*-nak vagy becézve *gyertyánfá*-nak. A *gyertya* szónak az a további története, hogy később, mikor a faggyúból és viaszból készített világítóeszközök jöttek divatba, rendeletésük azonossága miatt ezeket is csak *gyertyá*-nak nevezték. Mióta azonban a *Carpinus betulus* fájával való primitív világítás kiment a divatból,

azóta a *gyertya* szó már csakis azt a világító eszközt jelenti, amelynek német neve *Kerze*. A *gyertyán* származékának pedig az a további története, hogy először is a *gyertyánfa* összetétel (az azonos jelentésű *bükkfa*: *bükk*, *fenyőfa*: *fenyő*, *tölgyfa*: *tölgy*-féle irányítósorok hatása alatt) *gyertyán*-ná is rövidült, s akkor a *gyertyán* szónak már két jelentése volt: az eredeti 'kleine Kerze' és a másodlagos 'Carpinus betulus'. Mikor azonban a régibb *-n* kicsinyítőképző mellé utóbb *-cska*, *-cske* kicsinyítő is keletkezett, akkor a 'kleine Kerze' fogalmat már nemcsak a régibb *gyertyán*, hanem az újabb *gyertyácska* származékkal is ki lehetett fejezni. S akkor a kétjelentésű *gyertyán* szónak eredetibb 'kleine Kerze' jelentése, mivel ezt a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *gyertyácska* szóval is ki lehetett fejezni, szabályosan elavult (erre a jelenségre sok száz példát lehetne idézni) s így ma már csakis 'Carpinus betulus' a jelentése. Régibb *'kleine Kerze' jelentésének elavulása óta persze már nem érezzük, hogy a *Carpinus betulus* *gyertyánfa*, vagy rövidítve *gyertyán* nevének valamiféle köze volna ahhoz a (ma sztearinból, parafinból és viaszból készített) világító eszközhöz, melynek a neve *gyertya*. A *gyertyán* származék tehát ilyen módon teljesen elszigetelődött alapszavától, a *gyertya* szótól.

Megemlítjük még ezzel kapcsolatban, hogy számos községünknek (vagy pusztáknak, tanyáknak, dűlőknek) *Gyertyános* neve természetesen abból magyarázódik, hogy helyükön egykor *gyertyánfa*-liget vagy -erdő volt. (A torontálmegyei *Gyertyános* helynévnek is *Gyertyános* volt a régebbi alakja. Ez ugyanolyan *n > m* változás, mint pl. R. *Oroszlános* > *Oroszlámos* vagy *külvinista* > *N. kálomista*.) A feltűnő képzésű *Gyertyánfi* családnév pedig — ez azért feltűnő, mert *Bükkfi*, *Fenyőfi*, *Tölgyfi*-féle családnévnek nyomuk sincsen régibb nyelvünkben — abból magyarázódik, hogy névmagyarosítás útján a nyelvújítás korában keletkezett. (Egy erdész vette fel ezt a nevet, aki *gyertyánfa*-erdőben teljesített szolgálatot.) Tehát abban a korban, mikor nemcsak közneveket képeztek százával és ezrével és hol jól, hol rosszul, de családneveket is ugyanígy. Abban a korban, mikor az *Alapfi* (< *Grund*), *Békefi* (< *Friedmann*), *Bércfi* (< *Felsmann*), *Hel'fi* (< *Heller*), *Iramfi* (< *Renner*), *Jelenfi* (< *Jellinek*), *Mezőfi* (< *Feldmann*) vagy *Betűfi*, *Érfi*, *Jerfi*, *Kárfi*, *Kellemfi*, *Lengefi*, *Kendefi*, *Tanfi*, *Télfi*, *Térfi*, *Védfi*, *Zerfi* s más efféle csodálatos nevek is keletkeztek.

Horger Antal.

Gyertya, ein bulg.-türk. Lehnwort, bedeutet 'Kerze', dessen mit dem ung. Kosesuffix *-n* gebildete Ableitung *gyertyán*, bedeutet aber nicht 'Kerzchen, kleine Kerze' sondern 'Carpinus betulus, Weissbuche'. Warum? — *Gyertya* konnte damals, als das Wort (noch vor der Landnahme) aus dem Bulg.-türkischen

übertommen wurde, nicht dasselbe bedeutet haben, was es heute, nämlich ein aus Stearin, Wachs oder ähnlichem gegossenes Beleuchtungsmittel. Es bedeutete ursprünglich ein ausgetrockneten und zusammengebundenen Weissbuchenspänen bestehendes Beleuchtungsmittel; daher der ung. Name der Weissbuche: *gyertyán-fa*, wörtlich 'Kerzchen-baum'. Später, als ein neueres u. besseres (deutsch *Kerze* genanntes) Beleuchtungsmittel in Mode kam, wurde auch dieses (auf Grund der gleichen Verwendung) mit dem alten Namen *gyertya* genannt. Und seitdem das ältere (aus Weissbuchen verfertigte) Beleuchtungsmittel ausser Mode kam, ja ganz vergessen wurde, fühlt das ung. Sprachgefühl natürlich gar keinen Zusammenhang mehr zwischen *gyertya* 'Kerze' und *gyertyán* 'Weissbuche'.

Az „ötödik hadosztály“.

Történelmi események különös új jelentést adhatnak egy-egy szónak, kifejezésnek; később aztán az illető esemény elfeledtével is megmarad ugyan az a specialis jelentés, de már az illető jelentésváltozás okát elfelejtik az emberek. Az efféle tehát nem árt idejében följegyezni.

(Akik a vendéglőkben a *zóna*-pörkölteket eddegélik, tán el sem hinnék már, hogy Baross Gábornak, az egykori „vas“-miniszternek az útvonalakat *zóná*-kra osztó s az utazást olcsító vasúti tarifareformjától keletkezett a *zóna* szónak mai 'olcsóbb', 'kisebb [adag]' jelentése.)

Emlegetik lapjaink e háború folyamán az *ötödik hadosztály*-t (v. *brigád*-ot), s még többet emlegetik a külföldiek. De ma sem tudja már mindenki, mi e kifejezés eredete, s úgy látszik, nemcsak minálunk nem, hanem a jobban érdekelt Németországban sem.

Ezt bizonyítja az, hogy Rosenberg Alfréd szükségesnek látta már megmagyarázni a Völkischer Beobachterben e kifejezés értelmét és eredetét. (L. Alfred Rosenberg: Die „fünfte Kolonne“. Völkischer Beobachter, Wiener Ausgabe 9. Juni 1940.)

Rosenberg cikkéből közöljük a következőket:

Ez a fogalom, hogy „ötödik hadosztály“, a spanyol polgárháború alkalmával keletkezett. Akkoriban jelentette ki a nemzeti spanyol hadsereg, hogy négy hadtesttel mennek ugyan Madrid ellen, de magában Madridban is, hol már működtek a „falangisták“, készen van az *ötödik hadosztály* is, mely majd a négy másikkal együtt segít megbuktatni az akkori uralmat. Azt jelentette ez, hogy a nemzeti spanyol táborban jól tudták, hogy a vörös parancskormánytól elnyomott Madridban sokan öhozzájuk szítanak.